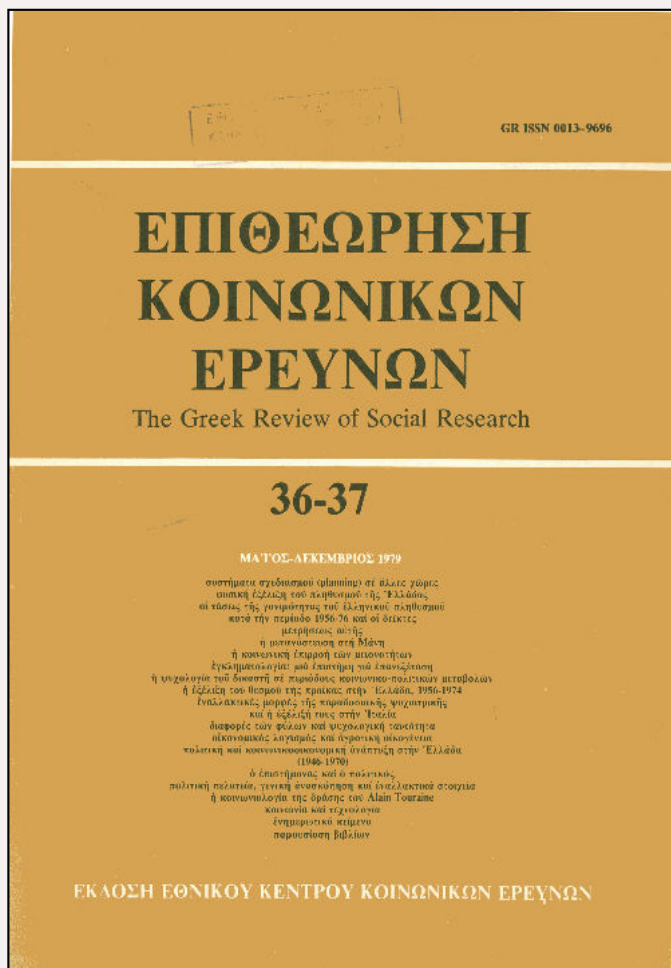

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 36, 1979

Κοινωνία και τεχνολογία: Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα εθνο-κοινωνιολογικής έρευνας

Rivals Claude

Πανεπιστήμιο Toulouse le Mirail

Παπαϊωάννου Βασίλης Σ. Α.

<https://doi.org/10.12681/grsr.468>

Copyright © 1979 Claude Rivals, Βασίλης Σ. Α. Παπαϊωάννου

To cite this article:

Rivals, C., & Παπαϊωάννου, Β. (1979). Κοινωνία και τεχνολογία: Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα εθνο-κοινωνιολογικής έρευνας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 36(36-37), 440-447. doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.468>

κοινωνία καί τεχνολογία

*Παραδοσιακή κοινωνία καί φεουδαρχικός
τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα
έθνο-κοινωνιολογικής έρευνας*

του
Claude Rivals

*Δρος Κοινωνιολόγου - Έθνολόγου
Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έπιστημών
Πανεπιστήμιο Toulouse Le Mirail*

Μετάφραση: Βασ. Σ. Α. Παπαϊωάννου

Τό κείμενο του άρθρου που ακολουθεί αποτελεί απόσπασμα από την έθνο-κοινωνιολογική εργασία (που εκδόθηκε και σε βιβλίο) του Claude Rivals, με τίτλο: *Ο άνεμόμυλος και ο μυλωνάς στην παραδοσιακή γαλλική κοινωνία*.

Ο C. Rivals είναι έπιμελητής στο Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου Toulouse Le Mirail, υπεύθυνος του μαθήματος της έθνολογίας. Έπειδή ο τίτλος της εργασίας του είναι πιθανό να προκαλέσει παρεξηγήσεις, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι ο C. Rivals δεν είναι ένας νοσταλγικός λαογράφος που προσπαθεί να μελοποιήσει τον παλιό καλό καιρό.

Στά πλαίσια του πανεπιστημιακού προγράμματος, ο συγγραφέας καθιέρωσε την έρευνητική πορεία του πάνω στην ευρωπαϊκή έθνολογία, και ειδικότερα στην έρευνα μιάς συγκεκριμένης σχέσης που θά τον οδηγήσει στη μελέτη της κοινωνικής συμβολικότητας. Η ειδική αυτή σχέση είναι η περίπτωση της πολιτιστικής τεχνολογίας. Με άλλα λόγια, όπως τό λέει και ο τίτλος του άρθρου, η σχέση κοινωνίας και τεχνολογίας θά μελετηθεί στη μορφή ενός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής που είναι ο μύλος, ο άνεμόμυλος.

Όπως θά φανεί και στο κείμενο, ο μύλος δεν είναι κάτι ούδέτερο ούτε άπλως ρομαντικό. Η κυριαρχία του αποτέλεσε ουσιαστική συμβολή στον προσδιορισμό των σχέσεων του φεουδαλισμού με την τεχνολογία και φυσικά στον προσδιορισμό των ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων. Τόν άνεμόμυλο, κάποιος τον χειρίζεται και τον διαχειρίζεται, θά πει ο έρευνητής σε κάποια στιγμή.

Τό κείμενο που ακολουθεί διασκευάστηκε ειδικά γιά άρθρο και άφορά τά συμπεράσματα στα όποια κατέληξε ο συγγραφέας σ' αυτή τη φάση της εργασίας του.

Όπως σε κάθε κοινωνική έρευνα, έτσι κι έδώ τά συμπεράσματα είναι ταυτόχρονα και έρωτηματικά, έρωτήσεις στις όποιες δεν δόθηκε άπάντηση, καινούργιες άπορίες.

Θά μπορούσε κανείς, στην προσπάθειά του να ένσωματώσει τό έργο του Rivals, να τό κατατάξει στη συνέχεια των εργασιών της γαλλικής έθνολογικής σχολής με σύνθημα τίς «τεχνικές και κοινωνικές σχέσεις». Θά είχαμε τότε ν' αναφέρουμε πολλά όνόματα: των δασκάλων Haudricourt, Leroi-Gourhan, Parain, και των μαθητών Cresswell, Ravis-Giordani, Parain, Jest, Brunhes-Delamarre...

Τά συμπεράσματα της εργασίας του συγγραφέα που εργάζεται κοντά στον καθηγητή Ledrut, διευθυντή του Ίνστιτούτου, θά ήταν πιο εύκολο να άξιολογηθούν άν είχαμε μία γενική άποψη του συνολικού έργου.

Η χρονική διάρκεια της έρευνας ήταν μεγάλη, και ο Rivals μελέτησε έξονυχιστικά τίς τεχνολογικές σχέσεις του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. Γιά να πετύχει την έπισημανση όρισμένων περιπτώσεων που ξεφεύγουν από τίς καθαρά φεουδαρχικές δομές—και έδώ είναι η ουσιαστική συμβολή της έρευνητικής εργασίας του συγγραφέα—, ο Rivals ανακοινώνει τη μεθοδολογική έκλογή του που είναι η έθνο-κοινωνιολογική άνάλυση.

Σ' ένα δεύτερο στάδιο, έπιβεβαιώνεται άλλη μία φορά η άπαραίτητη λεπτομερειακή περιγραφή του Cogrus—που έδώ άποτελείται από όλες τίς υπάρχουσες μονάδες μύλων στο γαλλικό χώρο. Η έπιμονή στην περιγραφή τεχνικών λεπτομερειών δεν είναι άχρηστη, γιατί, όπως είπαμε, ο μυλωνάς χειρίζεται και διαχειρίζεται, έχει σχέσεις με κοινό, με πελάτες, προχωρεί σε ανταλλαγές, έμπορεύεται...

Ολόκληρο τό δεύτερο μέρος άφιερώνεται στη διαπίστωση μορφολογικών και λειτουργικών διαφορών κατά γεωγραφική περιφέρεια, σε συνδυασμό με μία τεχνολογική, άρχιτεκτονική άνάλυση μαζί με τη γραφική και φωτογραφική εικόνα. Η κατάληξη είναι παρουσίαση σειράς προτάσεων γιά κοινωνιολογική άνάλυση της άγροτικής κοινωνίας. Όρολογικές διευκρινίσεις (άγροτική, χωριάτικη, τεχνολογική, παραδοσιακή, άρχαϊκή κοινωνία) που δείχνουν την προτίμηση του συγγραφέα στον όρο «παραδοσιακή κοινωνία» και που συνεπάγονται θεωρητικές τοποθετήσεις, όλοκληρώνουν τό έργο του Rivals, κι έτσι καταλήγει στα συμπεράσματα-έρωτηματικά των παρακάτω γραμμών.

Η προσπάθεια γιά την άνάλυση της κοινωνικής και άρχιτεκτονικής συμβολικότητας θά περάσει μέσα από τη σχέση της

ἀρχιτεκτονικής και τεχνολογίας, της κουλτούρας και της τεχνολογίας που σημαίνει ότι κάθε στοιχείο της καθημερινής ζωής πρέπει να μελετηθεί. Τό αντίκειμενο της μελέτης είναι, λοιπόν, η παραγωγική δύναμη κάτω από τό πρίσμα μιάς συγκεκριμένης μορφής οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών. Έφευρεση, τελειοποίηση, διάδοση είναι τά στάδια που εξετάζονται. Κοινός παρονομαστής: ή συμπεριφορά του ατόμου, που στό πρόσωπο του μύλων συνδυάζει σκέψη και πράξη, άρα, άρνηση του κατακερματισμού της εργασίας σέ πνευματική και χειρωνακτική εργασία.

Η έρευνα θα περάσει αναγκαστικά από μιά ανασκόπηση του όρου «παραδοσιακή κοινωνία», όπως έρμηνεύτηκε από τίς διάφορες κοινωνιολογικές σχολές. Η προσπάθεια να μην οδηγηθεί ή έρευνα σ' ένα μηχανιστικό πλαίσιο, είναι μόνιμο γνώρισμα της εργασίας του Rivals.

Τέλος, ή μελέτη των τεχνικών και πολιτιστικών σχέσεων απαιτεί, στά πλαίσια συγκρότησης μιάς ευρωπαϊκής έθνολογίας, τη διεύρυνση του έρευνητικού πεδίου, πέρα από τά σύνορα ενός κράτους. Βέβαια, σ' αυτήν ακόμα τή φάση, ό ύποχρεωτικός περιορισμός σ' ένα κράτος δέν άφαιρεί τίποτα από την έγκυρότητα της κοινωνιολογικής θεώρησης και των γενικευμένων προτάσεων της. Μέ την ευχή να μην οδηγηθεί ό έρευνητής να μελετήσει πράγματα που τά γνωρίζει όλος ό κόσμος, όπως συμβαίνει άσυνείδητα πολλές φορές, ό συγγραφέας καλεί όσους συναδέλφους ενδιαφέρονται να δηλώσουν τήν έπιθυμία τους για συνεργασία. Όπως λέει όμως και ό R. Ledrut, ό συγγραφέας δέν καλεί τόσο πολύ συνεργάτες όσο συνοδοιπόρους!

ΒΑΣΙΛΗΣ Σ.Α. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ

προβλήματα μεθοδολογίας

Η παραδοσιακή κοινωνία, οί άνεμόμυλοι, τά χωριάτικα σπίτια, ή λαϊκή αρχιτεκτονική, είναι πολύ της μόδας. Ίσως αυτό είναι μιά άλλη όψη της σημερινής κοινωνίας, που δέν μπορεί να βρει τήν ισορροπία και τή γαλήνη της. Μήπως όμως τό φαινόμενο αυτό άποτελεί τό αντίδοτό της; Σήμερα, παρακολουθούμε τή διαδικασία εξαφάνισης της αγροτικής τάξης, όπως έπίσης συνειδητοποιούμε τήν εξαφάνιση της φύσης—άφου προσπαθούμε να τή διατηρήσουμε σέ πάρκα και δρυμούς (τά λεγόμενα «έθνικά» πάρκα). Ταυτόχρονα, χάνεται ή λαϊκή παράδοση και κουλτούρα που προσπαθούμε να τήν διατηρήσουμε μέσα στά διαμερίσματα των πνευματικών κέντρων, ενώ τό λαϊκό πανηγύρι πέθανε πιά και τίποτε δέν πήρε τή θέση του.

Η συνεχής προσπάθεια που καταβάλλεται σήμερα για να δικαιωνίσουμε αυτά τά φαινόμενα σημαίνει ότι αγωνιζόμαστε για τήν επιβίωσή τους μέσα σέ θάλαμο «έντατικής παρακολούθησης». Έτσι, τό λαϊκό πανηγύρι μās θυμίζει τή βαρεία άναπνοή του άσθενούς που βρίσκεται στό θεραπευτήριο κάτω από τήν προστασία της σύγχρονης κοινωνίας. Τό ίδιο έπίσης συμβαίνει και μέ τά παραμύθια, τους θρύλους ή τά λαϊκά τραγούδια που ξαναζωντανεύουν τεχνητά όσο διαρκεί ή ήχοληψία τους.

Όμως, είναι άπαραίτητο, μέ διάφορους τρόπους, να πραγματοποιηθεί μιά βαθιά τομή, τόσο στό άμεσο όσο και στό μακρινό παρελθόν, για να

μπορέσουμε να γνωρίσουμε, όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένα, τά συστατικά στοιχεία της άποκαλούμενης παραδοσιακής κοινωνίας και του παραδοσιακού πολιτισμού. Μ' άλλα λόγια, επιβάλλεται μιά προσπάθεια ανακατασκευής κι άναδημιουργίας. Μή ξεχνάμε ότι αυτό που σήμερα θεωρείται «έξαιρετικό» μοναδικό, ήταν για όλόκληρους αιώνες καθημερινό, κοινό, έπομένως σημαντικό. Πρέπει λοιπόν να γίνει μιά «είσβολή» στην καθημερινή ζωή και στους τρόπους σκέψης των περασμένων αιώνων.

Ξεκινώντας τήν έρευνα μέ αντίκειμενο τούς άνεμόμυλους κι έχοντας αποφασίσει τήν πραγματοποίηση μιάς έθνολογικής ανάλυσης, είναι άσπραίτητο να ύποκύσουμε και σέ μιά δεύτερη έπιστημονική άπαιτηση που μās ύποχρεώνει να διακόψουμε τίς σχέσεις μας μέ τό χώρο μέσα στον όποιο ανήκουμε, όπως έπίσης και μέ τό χρόνο. Ό έθνολόγος θα πρέπει να μεταναστεύσει σ' έναν καινούργιο χώρο, πολλές φορές χωρίς ιστορία. Σ' αυτό τό στάδιο της έθνογραφίας, που είναι ή προπαρασκευαστική εργασία της έθνο-κοινωνιολογίας, τά προβλήματα είναι πολλά και δύσκολα. Η προσπάθεια αυτή της επέκτασης στο χώρο και στο χρόνο οδηγεί στην εξέταση της καθημερινότητας που μέ τήν εξέλιξη προς τούς σύγχρονους καιρούς φθάνει σέ μās αλλοιωμένη και παραλλαγμένη. Σήμερα, τό περιβάλλον άποτελείται από άστικές και βιομηχανικές μορφές που τείνουν όλο και περισσότερο να μετατρέψουν τό μύλο σ' ένα παράξενο αντίκειμενο. Η προσέγγισή του δέν απαιτεί ιδιαίτερες γνώσεις φυσικής ή μηχανικής, αλλά περισσότερο μερικούς κανόνες της στοιχειώδους λειτουργίας του μαζί μέ μερικές συναισθηματικές μάλλον παρά γνωστικές ικανότητες.

Μ' αυτά τά μέσα στη διάθεσή μας, θα επιχειρήσουμε ν' ανακαλύψουμε τήν αρχιτεκτονική και τεχνική μορφή αυτών των παραδοσιακών κατασκευών. Δέν θα πρέπει να προκαλέσει έκπληξη ή έρώτηση «τί είναι μύλος». Κατ' αρχήν, ονομάζουμε μύλο κάθε συνδυασμό (ζεγάρι) δύο μυλόπετρων που είναι σέ θέση να άλέσουν όποιονδήποτε σπόρο. Στη γαλλική γλώσσα, ή λέξη «moulin» προέρχεται από τή λέξη «meule» (μυλόπετρα) που κινείται από τή μυϊκή δύναμη του ανθρώπου (παραγωγική δύναμη) και ταυτίζεται έτσι μέ μιά συγκεκριμένη λειτουργία, τό άλεσμα των σιτηρών. Άνεξάρτητα από τή χρονική εξέλιξη, ή παραπάνω λειτουργία παραμένει κεντρική. Ό μύλος προσαρμόζεται μέ τήν πάροδο του χρόνου στις διάφορες πηγές ενέργειας. Η αντικατάσταση του ανθρώπου από τή δύναμη του ζώου, ή χρησιμοποίηση του νερού, άργότερα των ρευμάτων, του άνέμου... Άλλά μέ τή χρησιμοποίηση του νερού, ό,τι «γυρίζει» ονομάζεται «μύλος»: εργοστάσια όπου λειτουργούν μεγάλα πιεστήρια, πριόνια κτλ., ονομάζονται μύλοι. Καί ή ιστορική έ-

ξέλιξη τῆς ὁρολογίας τοῦ μύλου συνεχίζεται ἀκόμα καί στήν ἐποχή τῆς ἀτμομηχανῆς τῇ στιγμήν πού παρουσιάζονται νέα μέσα παραγωγῆς, διαφορετικά ἀπό τὰ προηγούμενα. Ἔτσι, κατασκευάζονται οἱ διάφορες ἐννοίες τῆς λέξης «μύλος», πάντοτε ἀνάλογα μέ τίς ἐφευρέσεις τῆς τεχνικῆς. Χαρακτηριστικό στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι μιά ἀποψη τοῦ Κάρλ Μάρξ: «Ἡ ἱστορία τῶν μύλων ἐπιτρέπει νά παρακολουθηθεῖ κανεῖς βῆμα πρὸς βῆμα τήν ἀνάπτυξη τῆς μηχανικῆς, γενικά». Στήν Ἀγγλία, τό ἐργοστάσιο ὀνομάζεται ἀκόμα «mill», στή Γερμανία «mühle»...

Ἡ ἀνασύσταση τῆς στοιχειώδους τεχνολογίας τοῦ μύλου παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῆς μηχανῆς καί τίς διαφορές ἀντιλήψεων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτές ἐντοπίζονται σέ πολλές γεωγραφικές περιοχές, ὅχι ὁμως χωρίς τάξη στό χῶρο, πράγμα πού θά μᾶς ἐπέτρεπε νά ἐννοήσουμε ὅτι οἱ μορφές, ἐξατομικευμένες σέ ἐποχές ἐπαρχιακῶν ἰδιομορφιῶν, ἀντιστοιχοῦν σέ διαφορετικούς πολιτισμούς.

Ἡ μελέτη μας περιορίστηκε ὑποχρεωτικά στό χῶρο, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι τὰ καθιερωμένα σύνορα εἶναι ἀπόλυτα. Ἐπίσης, ὑποχρεωθήκαμε νά περιοριστοῦμε καί στό χρόνο. Μιά χιλιετία χωρίζει τή γέννηση τῶν μύλων ἀπό τό θάνατό τους, διάστημα ἀρκετά μεγάλο γιά νά δυσκολεῖται τό ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ καί τοῦ ἐθνολόγου. Παρ' ὅλους αὐτούς τούς περιορισμούς, δημιουργήσαμε ἕνα ὅσο γίνεται πῶς ὁλοκληρωμένο corpus πού ἀποτελεῖται ἀπ' ὅλες τίς μονάδες μύλων πού ὑπάρχουν ἀκόμα μέχρι σήμερα στό γαλλικό χῶρο, ἀνεξάρτητα ἀπό τό εἶδος τῆς ἐνέργειας πού χαρακτηρίζει τόν καθένα (ἀνεμόμυλος, νερόμυλος...).

Λάβαμε μερικά διευκολυντικά μέτρα: Ἄν, προκειμένου νά μελετήσουμε τή μορφολογική καί λειτουργική τεχνολογία τῶν μύλων, περιοριστήκαμε μόνο στοὺς ἀνεμόμυλους, πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι μόλις ἀναφερόμαστε στό μυλωνά, δηλαδή, στίς πῶς ἀνθρώπινες μορφές πού ἀφοροῦν, ἀπό κοινωνιολογική ἀποψη, τήν καθημερινή ζωή, ἐργασία, τίς θέσεις καί τούς ρόλους μέσα στίς ὁμάδες τοῦ χωριοῦ, ὁ ἀνεμόμυλος σπάνια μπορεῖ νά θεωρηθεῖ εἰδική ἢ μεμονωμένη περίπτωση. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό ἄτομο τοῦ μυλωνᾶ, πού ἀντιπροσωπεύει τό μικρό ἐλεύθερο ἐπαγγελματία, τό βιοτέχνη.

Ἐνῶ ὁμως ὁ «ἐθνολογισμός» ὅπως ἐπίσης καί ὁ «φολκlorισμός» μποροῦν πολύ καλά νά ἐρωτοτροπήσουν μέ ἀντιδραστικές ἰδεολογίες, κυρίως κάτω ἀπό τό κάλυμμα πολιτιστικῆς διάσωσης ἢ φυλετικοῦ προοδευτισμοῦ, ὁ ἐρασιτέχνης ἢ ὁ ἐπιστήμονας μᾶς θυμίζουν ἐκείνους πού βρίσκουν χαμένους θησαυρούς, ἐκείνους πού ἡ καλή τους τύχη τοὺς ὁδήγησε νά ἀνακαλύψουν π.χ. μιά φυλὴ ἀγρίων καί πού σκοπεύουν, δημιουργώντας πολιτιστικές περιοχές, νά εὐνοήσουν τεχνητὰ τήν ἐπιβίω-

ση καί τή διατήρηση τῶν δοξασιῶν τους μέ κατάλληλες «σχολές». Παρά τή σοβαρότητα τοῦ προβλήματος, δέν ἀνήκουμε σ' αὐτούς πού θά καταδίκαν τή διατήρηση τόσο γραφικῶν «λουλουδιῶν». Δέν κινδυνεύουμε ὁμως ἔτσι νά δημιουργήσουμε ψεύτικα, τεχνητά λουλούδια; Γιά αἰῶνες, πρὶν ἀπὸ τήν ἐξάπλωση τῆς παιδείας καί τῇ διεύρυνση τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν πού ἀναπτύχθηκαν χάρις στίς μεταφορές, τοὺς πολέμους καί τήν πληροφόρηση, ὁ λαός δέν μπορούσε νά σκεφθεῖ παρά μόνο μέ ἀρχέτυπα σχήματα πού γιά πολύ καιρὸ θεωρήθηκαν φυσικά, ἀλλὰ πού στήν πραγματικότητα ἦταν χυμένα στό οἰκονομικο-κοινωνικὸ καλούπι πού ἐπιστέγγαν ἡ φεουδοβασιλικὴ ἐξουσία καί ἡ θεϊκὴ τάξη. Ἦταν ἕνα τέλειο ἀρχιτεκτόνημα πού τὰ θεμέλιά του βυθίζονταν βαθιά στήν ἀγροτικὴ οἰκονομία καί πού εἶχε ζωγραφισμένο τό πρόσωπο τοῦ Θεοῦ στό θόλο τοῦ κοινωνικοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ. Σήμερα ὁμως, πού τό οἰκοδόμημα εἶναι ἐτοιμόρροπο, ἂν δέν ἔχει τελείως καταρρεῦσει, ὑπάρχει δυνατότητα νά διατηρήσουμε αὐτὰ τὰ μαργαριτάρια τῆς λαϊκῆς κουλτούρας, τῆς τέχνης καί τῆς παράδοσης, ἄλλη ἀπὸ ἐκείνη τῆς μουσειακῆς ἐκθεσης καί τῆς τήρησης ἀρχαίων; Ἀλλὰ, ἀφοῦ τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένα μέ οἰκονομικούς τύπους καί εἰδικότερα μέ μιά ὀρισμένη τεχνολογική ἐποχή, πῶς θά ἦταν δυνατό νά ἐξασφαλίσουμε τήν ἐπιβίωσή τους, ὅταν ἡ τεχνική, ἡ οἰκονομία, ἡ κουλτούρα, ἡ κοινωνία, ἀλλάξουν; Μήπως τό πρόβλημα δέν ἔχει ἀπάντηση; Εἶναι ἄραγε ἀπαραίτητο νά προστατεύσουμε, νά διαφυλάξουμε τεχνητὰ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἐνός «ἀρχαιοπολιτισμοῦ» (τό μύλο, τό χωριάτικο σπίτι, τό λαϊκὸ τραγούδι, τό παραμῦθι); Κι ὁμως, ἀφοῦ ἡ σύγχρονη κοινωνία θέλει νά ξεδιψᾷ στίς πηγές τῆς παράδοσης, μήπως αὐτό πού ἀναζητεῖ δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τήν εἰκόνα μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωνίας πού εἶναι σήμερα περιθωριακὴ, ὑπολειμματικὴ, ἀπολιθωμένη, μιά ἐξιδανικευμένη εἰκόνα μιᾶς προηγούμενης κοινωνίας πού ἔχει τή φήμη τῆς πῶς ἰσορροπημένης, πῶς ἀνθρώπινης, πῶς φυσικῆς κοινωνίας;

Οἱ πραγματικότητες πού εἶχαν ὑποτιμητικὰ ταυτιστεῖ, στό μεταβατικὸ αἰῶνα 1850-1950, μέ τή ρουτίνα, τόν ἀρχαϊσμό, τόν ἀναλφαβητισμό, τὴ φτώχεια, τότε πού ἔπρεπε νά προωθηθοῦν ἡ πρόοδος, ὁ μοντερνισμός, ἡ ἀφθονία, ἔχουν πιά ἀποκατασταθεῖ σήμερα σὰν εἰκόνες μόνο. Ἔτσι, τὰ χθεσινὰ ἀντιπρότυπα ἔγιναν πρότυπα. Ὅσο ἐλκυστικὴ κι ἂν εἶναι γιά μᾶς, μιά διαφήμιση πού χρησιμοποιοῖ τήν ξύλινη ρόδα τοῦ νερόμυλου στήν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ ἢ τήν ποίηση ἐνός ἄλλου ἀνεμόμυλου, γιά νά μᾶς παρουσιάσει καί νά μᾶς πλάσσει κάποιο βιομηχανικὸ προϊόν, δέν εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ «φυσικοῦ» πού μᾶς ἔρχεται καλπάζοντας (τό φυσικὸ δέν ἔχει πιά καμιά ἐννοια) ἀλλὰ μιά ἄλλη μορφή τοῦ πολιτιστικοῦ: «τό παραδοσιακόν», ὅπως τό ξανα-

βλέπει ο σημερινός άνθρωπος. Ἡ ἐπιστροφή στή φύση εἶναι ἀπάτη. Πρόκειται γιά κάτι τό φυσικό πού ξαναφτιάχτηκε, πού ξανακατασκευάστηκε, κάτι τό ψευτοφυσικό... Ἔτσι, τό «σύγχρονο χωριάτικο» (τό λεγόμενο «rustique») μέ ὅλες τίς παράδοξες μορφές του καί τίς λειτουργικές ἀλλαγές τῶν ἀντικειμένων πού συνεπάγεται, δέν εἶναι παρά ἓνα φτιαχτό φυσικό, τό «φυσικό τῆς κουλτούρας τῶν πόλεων», ἡ ἀλλοιωμένη ἀπό τόν ἐκσυγχρονισμό παράδοση, τῆς ὁποίας σκοπεύουμε νά κρατήσουμε μόνο τό ἄδριο κέλυφος γιά τίς διφορούμενες ιδιότητές του. Γι' αὐτό, δέν εἶναι ἴσως τυχαῖο τό γεγονός ὅτι προσέξαμε τόσο ἀργά τό μύλο, τό χωριάτικο σπίτι κτλ. Ἔτσι, φθάσαμε στήν προσδοκία τῆς φύσης καί τῶν τοπιῶν μέ κάποιες τύψεις συνειδήσεων τῶν ἐθνολόγων πού διαπίστωσαν τίς ζημιές πού προκάλεσε στίς χώρες τους ἡ ἀνεξέλεγκτη ἐκβιομηχάνιση, ἡ ἄγρια καταστροφή τῆς κουλτούρας τῶν παραδοσιακῶν κοινωνιῶν. Δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιά μιὰ πολιτιστική καταστροφή πού εἶναι πολύ δύσκολο νά ἀποτρέψουμε τώρα πιά.

Ἀλλά, ποιός ἐκτός ἀπό τοὺς ἐθνολόγους καί τοὺς κοινωνιολόγους ἔχει μιλήσει μέχρι σήμερα γιά τήν παραδοσιακή κοινωνία; Πρῶτο, οἱ πολιτικοί, οἱ τεχνοκράτες, οἱ ἀπόστολοι τῆς νέας προόδου καταδίκασαν τήν παραδοσιακή κοινωνία καί τήν ἀπηρχαιωμένη δομή της. Δεύτερο, οἱ φολκκλωρίστες πού διαισθάνθηκαν, μέ τρόμο, τήν ἀγωνία τῆς παραδοσιακῆς κουλτούρας καί μάζεψαν τά ἀπομεινάρια της. Ἐνα τεράστιο ἔργο συλλογῆς πραγματοποιήθηκε σέ πολλά μέρη τοῦ κόσμου ἀπό διάφορες ἐπιστημονικές ἐταιρίες καί συνετέλεσε στό νά διασωθεῖ πολυάριθμο ὕλικό πού θά εἶχε σίγουρα χαθεῖ γιά πάντα. Δέν θά πρέπει ὅμως νά ξεχάσουμε καί τήν καταπληκτική καί πολύ μεθοδική ἐργασία πού ἔκαναν, στόν τομέα αὐτόν, ἕνας Sebillot ἢ ἕνας Van Gennep, γιά νά ἀναφέρουμε μόνο τοὺς σπουδαιότερους. Τόσο ὅμως οἱ αἰσθηματικές συλλογές τῶν μὲν, ὅσο καί ἡ ἐπιστημονική ἐργασία τῶν δέ, πρέπει σήμερα νά μελετηθοῦν πάλι καί νά περάσουν ἀπό τό κόσκινο τῆς κριτικῆς. Τρίτο, στό περιθώριο τῆς ἐπιστήμης, τά ἀπομνημονεύματα, μυθιστορήματα καί ἄρθρα πολιτικῆς δράσης μιᾶς ἄλλης κατηγορίας στοχαστῶν συνετέλεσαν στό νά διαμορφωθεῖ μιὰ εἰκόνα τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, τῆς μόνης κοινωνίας πού, κατά τή γνώμη τους, μποροῦσε νά ἐγγυηθεῖ τή συνοχή τῆς οἰκογένειας καί τοῦ ἔθνους.

Ὅταν ἡ παράδοση ἀρχίζει νά ἐξαφανίζεται, τότε ἀρχίζει νά προοδεύει ὁ παραδοσιακισμός. Ἦδη, ἀπό τό 19ον αἰῶνα, οἱ Honoré de Balzac, Frederic le Play, Ernest Renan, Hippolyte Taine, Fustel de Coulanges, κι ἀκόμα, οἱ Maurice Barrès, Charles Maurras, ὁραματίστηκαν τήν ἰδανική πολιτεία καί τίς ὑψηλότερες κοινωνικές καί πολιτικές ἀξίες μέσα στά

πλαίσια τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. Τί ὁραματίστηκαν καί τί πρότειναν; Ἐλαβαν, πρῶτα, ὑπόψη τους, τά προνόμια τῆς οἰκογένειας καί τῆς κοινωνίας, κάτω ἀπό τό σύμβολο τῆς ἐξουσίας, θεωρημένης σάν μιᾶς φυσικῆς ἀρχῆς κάθε ὀργάνωσης (φεουδαρχικῆς, πατριαρχικῆς, χαρισματικῆς ἡγέτη...). Στή συνέχεια, μετέδωσαν τίς ἀξίες-κλειδιά τῆς φεουδαρχικῆς καί θρησκευτικῆς τάξης στά λαϊκά στρώματα καί τίς συνέδεσαν μέ τήν ἀξία τῆς γῆς, τῆς μητέρας, τῆς πατρίδας. Χρησιμοποίησαν ὅλες αὐτές τίς ἀξίες γιά νά δικαιολογήσουν καί νά διαφυλάξουν τήν παράδοση. Στό ὄνομα τοῦ σεβασμοῦ τῆς παράδοσης καί τῶν προγόνων (ἀλλὰ πῶς προγόνων; Ἐχει ὁ λαός προγόνους ἢ τοῦ δάνεισαν προγόνους;), ζήτησαν ἀπό τό λαό νά ἀρνηθεῖ κάθε μή παραδοσιακή πρόταση. Ἔτσι, πέτυχαν νά διαιωνίσουν τήν ἀναπαραγωγή τῶν προνομίων καί τῶν ἀνισοτήτων, ἀναπτύσσοντας καί προβάλλοντας τά προσόντα τῆς ἀγροτικῆς. Ἦταν ἓνας ἀποτελεσματικός τρόπος νά διατηρηθεῖ ἡ ἀγροτική κοινωνία. Ἡ ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας ἦταν μεγάλη καί πέτυχε νά ἀνακατασκευάσει τήν «καινούργια παραδοσιακή κοινωνία» τοῦ 19ου καί τοῦ 20ου αἰῶνα.

ὁ τρόπος παραγωγῆς

Στήν πραγματικότητα, οἱ ὁπαδοί τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας εἶναι οἱ νοσταλγοί μιᾶς καλῆς ρυθμισμένης κοινωνίας, στήν ὁποία ὁ καθένας εἶναι τοποθετημένος ἀνάλογα μέ τό ἀξίωμα του καί τή θέση πού κατέχει στό κοινωνικό οἰκοδόμημα. Περιτό νά προσθέσουμε ὅμως ὅτι κανένας δέν ταυτίστηκε μέ τό λαό πού ἀριθμητικά τουλάχιστον ἀποτελεῖ σχεδόν τό σύνολο τῆς κοινωνίας. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατό νά φαντάζεται κανείς τόν ἑαυτό του σέ πάλαι ἀντί μέσα σέ ἀγρόκτημα, ἢ νά φαντάζεται ὅτι εἶναι ἀφεντικό ἀντί ἐργάτης, ὅταν, στατιστικά, ὑπάρχουν πολύ λίγες πιθανότητες οἱ πρόγονοί του νά κατάγονται ἀπό τό γεναλογικό δέντρο ἑνός εὐγενοῦς ἢ ἑνός μεγαλοαστοῦ; Τί εἶναι λοιπόν ἐκεῖνο πού μαγνητίζει τό σύγχρονο ἄνθρωπο, ὅταν ἀντικρύζει τή σιλουέτα ἑνός ἀνεμόμυλου; Θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά ἐξετάσουμε σέ βάθος τό θέμα.

Ἐχουμε ὑποστηρίξει, καί θά τό ἀποδείξουμε σέ μιὰ ἄλλη ἐργασία μας πού ἀναλύει τήν κοινωνική συμβολικότητα, ὅτι ὁ ἀνεμόμυλος καί ὁ μυλωνάς ἀντιπροσώπευαν γιά πολλούς αἰῶνες, στίς δυτικές μας κοινωνίες, ἓνα τύπο κοινωνίας τῆς ὁποίας τό πρότυπο ἦταν φεουδαρχικό. Ἡ διαπίστωση αὐτή ἴσως μᾶς δίνει ἓνα ἀπό τά πιθανά κλειδιά τοῦ προβλήματος: τό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγῆς.

Στά τελευταῖα χρόνια, συζητήθηκαν εὐρύτατα οἱ ἔννοιες τῆς φεουδαρχίας καί τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας. Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ ὅρος «φεουδαρχικός» ἀναφερόταν πότε σέ σαφή καί περιορισμένη ἔννοια

στὶς χαρακτηριστικὰ μεσαιωνικὲς κοινωνίες καὶ πότε σὲ πολὺ διαφορετικὲς περιπτώσεις, πού εἶχαν μόνο ἓνα ἢ δύο χαρακτηριστικὰ τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας... Δὲν νομίζουμε ὅτι ὁ ὅρος αὐτός μπορεῖ νὰ ἐπεκτείνεται ἀπεριόριστα, κι αὐτό γιὰ νὰ μὴ χάσει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ χρησιμότητα πού παρουσιάζει. Ἐπομένως, ἡ ἐρώτηση γιὰ μᾶς εἶναι: ὁ φεουδαρχικὸς τρόπος παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύει τὴν παραδοσιακὴ κοινωνία;

Ἡ προσέγγιση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἐπιβάλλει μεγάλη ὑπομονή γιὰ τὴ συγκέντρωση νομικῶν κειμένων, χαρακτηριστικῶν τῶν διαδοχικῶν ἱστορικῶν περιόδων καὶ τῶν περιφερειακῶν διαφορῶν γιὰ νὰ καταστεί δυνατό νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ ταύτιση ἢ ὄχι τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς μὲ τὴν πολὺπλοκη παραδοσιακὴ κοινωνία.

Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς εἶναι ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις εἶναι στενά δεμένες μὲ τὴ γῆ. Αὐτὴ ἡ σχέση μὲ τὴ γῆ ἀντιπροσωπεύει τὴν τριβὴ τῶν ἀθροπίνων σχέσεων ἀνάμεσα στὸν ἡγεμόνα καὶ τὸν ὑπῆκοο, ἀνάμεσα στὸν κυρίαρχο καὶ τὸν κυριαρχημένο. Βέβαια, δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχουν μισθωτήρια συμβόλαια πού νὰ ἀφοροῦν εἰδικότερα τὴν ἐκμίσθωση τῶν μηχανημάτων. Οἱ σχέσεις ὅμως αὐτές, γιὰ νὰ χαρακτηριστοῦν φεουδαρχικὲς, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μέσα στὰ αὐστηρά πλαίσια τῆς κοινῆς χρήσης. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἡ κατάσταση δὲν εἶναι τόσο ξεκάθαρη. Τὰ ἔσοδα δὲν ἔχουν πιά τὴ σπουδαιότητα τῶν καρπῶν τῆς κοινῆς χρήσης, ἀλλὰ παίρνουν τὴ σημασία τῆς ἀποδοτικότητος τοῦ κεφαλαίου. Παράλληλα, ἂν οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν δικαίωμα κτήσης καὶ χρήσης τῆς γῆς, ἡ ἰδιοκτησία ἀνήκει οὐσιαστικὰ σὲ μιά ἱεραρχία φεουδαρχῶν πού ἔχουν δικαίωμα φόρου πάνω στὰ προϊόντα, ὅπως καὶ πάνω στὶς κληρονομίες. Ὁ φόρος ὅμως αὐτός δὲν ἴσχυσε στὴν περίπτωση τῶν μηχανημάτων. Ἀντίθετα, αὐτό πού ἴσχυσε ἦταν ἡ διαίρεση τοῦ ἐπενδυσμένου κεφαλαίου σὲ διάφορες κατηγορίες (μηχανήματα, διάφορα μερίδια) σύμφωνα μὲ ἓνα κλασματικὸ σύστημα πού ξαναβρίσκεται στὴ διανομὴ τῶν ἐσόδων. Τὸ 18ο αἰῶνα, ἂν καὶ ἡ δημόσια ἰδιοκτησία εἶναι ἀκόμα μεγάλη, τὸ φέουδο χάνει οὐσιαστικὰ κάθε πραγματικὴ ἔννοια. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὑποδουλώνεται στὴν ἐλκυστικὴ ἔννοια τοῦ κέρδους.

Ἡ ἐξέταση τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν οικονομικο-τεχνικῶν σχέσεων, ἐπιβάλλει τὴν ταυτόχρονη ἐξέταση τῶν πολιτικο-οικονομικῶν σχέσεων. Μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῆς κοινῆς χρήσης, ἡ ἀνακοπὴ κάθε δραστηριότητας συνεταιριστικῆς μορφῆς σημαίνει καὶ τὸ τέλος τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ οἰκουμενικὸς χαρακτήρας τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ εὐκολά. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτικὴ οἰ-

κονομία εἶναι σφικτὰ δεμένη μὲ τὴ φεουδαρχία. Ὑπάρχουν ὅμως διαφοροποιήσεις. Ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ μυλωνᾶ, π.χ., ὡς ἀτόμου, εἶναι ξεχωριστός τρόπος ζωῆς μέσα στοῦ σύνολο. Διαφέρει ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ὑπόλοιπου λαοῦ, χωρὶς ὅμως ὁ μυλωνᾶς νὰ εἶναι φεουδάρχης, οὔτε δουλοπάροικος. Ἀνήκει, ὅμως, στοῦ λαοῦ. Αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ θέση μέσα στὴν κοινότητα ἀνήκει στοῦ βιοτέχνη καὶ δημιουργεῖ μιά ἰδιαίτερη κατάσταση πού πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τῆς διάκριση ἀνάμεσα στοῦ μυλωνᾶ-ἐλεύθερο ἐπαγγελματία μέσα στοῦ χωριό καὶ στοῦ μυλωνᾶ-ἐργάτη στὴν πόλη. Δηλαδή, πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς μιά ταξικὴ διάκριση, ἐδῶ, στοῦ πρόσωπο τοῦ μυλωνᾶ-μικροαστοῦ καὶ τοῦ μυλωνᾶ-προλετάριου. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ἓνα τρόπο παραγωγῆς μὴ φεουδαρχικό, ἀλλὰ ἀστικό, σ' αὐτό τὸ στάδιο τῶν «προβιομηχανικῶν» ἢ «προκαπιταλιστικῶν» κοινωνιῶν.

Ἡ ἐξέταση τῆς μεγάλης μεσαιωνικῆς περιόδου ὁδηγεῖ στοῦ συμπέρασμα τοῦ ἐντοπισμοῦ μερικῶν μόνο χρονικῶν διαστημάτων, τυπικῶν τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ συνεπῶς στὴν ἀπόρριψη τῆς ἀποκλειστικότητος ὑπαρξῆς τοῦ φεουδαλισμοῦ. Πρέπει δηλαδή νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι στὴ διάρκεια τῆς ἐπικυριαρχίας του, ὁ φεουδαλισμός δὲν εἶναι ὁμοιογενής. Ἀδυνατεῖ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς ἀστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ τὸ παράδειγμα τῶν ἀνεμόμυλων εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν πρώτων ἀστικῶν μορφῶν. Ἐπίσης, ἀδυνατεῖ νὰ ἀποτρέψει τὸν πολλαπλασιασμό τῶν μικρῶν ἰδιοκτησιῶν πού σιγά-σιγά θὰ κυριαρχήσουν στὴν ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία.

Αὐτὴ ἡ συνύπαρξη τῶν διαφόρων παραγωγικῶν διαδικασιῶν ἀποτελεῖ σημαντικὴ ἀντίφαση τῆς συνολικῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἡ παραδοσιακὴ κοινωνία παραμένει πάντοτε ἓνας κυριαρχημένος κόσμος, δίνοντας τὴν ἐντύπωση ἑνὸς ὁμοιογενοῦς κοινωνικοῦ μορφώματος, τὴν ἐνότητα τοῦ ὁποῖο ὑπογράμμισαν ὑπερβολικά πολλοὶ μελετητές. Παρά τὴ συγγραφὴ πολλῶν μελετῶν, δὲν κατορθώθηκε νὰ ὀριστοῦν μερικὰ συγκεκριμένα κριτήρια εἰδικὰ γιὰ τὸ φεουδαρχικὸ καὶ τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς. Μπροστὰ στὴν ἔλλειψη τέτοιων σχημάτων, παρατηροῦμε, μέσα στὴ φεουδαρχικὴ κοινωνία, αὐτὴ τὴν ἄνιση καὶ μεταβαλλόμενη συνύπαρξη δύο τύπων δομῶν πού μὲ δυσκολία μποροῦμε νὰ διακρίνουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τους: 1) Πρόκειται πρῶτα γιὰ τὴ φεουδαρχικὴ δομὴ πού ἀφορᾷ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ φέουδου, ὅπου κατοικοῦν ἀγρότες ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὴν ἐργασία τῆς γῆς. Κοντὰ σ' αὐτὴν ἀναπτύσσεται μιά μικρὴ ἰδιοκτησία. Παράλληλα, ὅμως, ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἀστοὶ πού κατέχουν πολλές ἀγροτικὲς ἰδιοκτησίες στὴν ἐπαρχία. Σὲ τί διαφέρουν ἀπὸ τὸ φεουδάρχη; Μὲ ἄλλα λόγια, βρισκόμαστε μπροστὰ στοῦ διαχωρισμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση. 2) Ἡ

δεύτερη δομή αφορά την αστική καπιταλιστική δομή, πού εμφανίζεται γύρω από την αξιοποίηση και εκμετάλλευση των μηχανημάτων.

Στό σημείο αυτό μάς δόθηκε η δυνατότητα να διαπιστώσουμε μία κινητικότητα μεταξύ άστων-εὐγενῶν πού ἐντοπίσαμε ειδικότερα στην περιοχή της Νοτίου Γαλλίας, στο επίπεδο της συμμετοχής στη διοίκηση της πόλης (Capitoulat) και πού προέρχεται από τη διαδικασία απόκτησης αγαθών και περιουσιών. Από την άλλη μεριά οι συνθήκες ζωής των δύο αυτών κοινωνικών στρωμάτων όχι μόνο διαφέρουν ελάχιστα, αλλά, τίς περισσότερες φορές, ταυτίζονται στο επίπεδο της διαχείρισης της γης.

Η πραγματικότητα αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα συμβόλαια εκμίσθωσης της γης και των μηχανημάτων αποτελούν καθαρά αστικές σχέσεις. Υπάρχουν πολλά συγκεκριμένα γεγονότα, στην ύπερδομή και στην ύποδομή, πού επιτρέπουν την ύπαρξη—ἐκτός από το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής—ποικίλων σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. Αν η πώληση της ιδιοκτησίας των εὐγενῶν και του κλήρου, ή ή ἐλεύθερη απόκτηση, κατασκευή και διαχείριση των μύλων, δέν είναι στοιχεῖα ἀρκετὰ γιά νά μάς ἐπιτρέψουν νά θεωρήσουμε τό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής σάν τό καλύτερο κριτήριο των σχέσεων ιδιοκτησίας-ἐκμετάλλευσης, τότε αυτό σημαίνει ότι, ἀνάλογα μέ τόν τόπο και τό χρόνο, ἐπιβάλλεται νά προσδιοριστοῦν διάφοροι συνδυασμοί διαφορετικών τρόπων παραγωγής.

Τό γεγονός ότι ή παραδοσιακή κοινωνία δέν περιορίζεται μόνο στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, δέν σημαίνει ότι ή ἐρμηνεία της είναι ἀδύνατο νά θεμελιωθεῖ πάνω στόν τρόπο παραγωγής, στά πλαίσια της οποίας ή σχέση κυρίαρχου/κυριαρχούμενου γνωρίζει μεταβολές. Κατά τη μεγάλη χρονική διάρκεια των παραδοσιακών κοινωνιών (προβιομηχανικών), πού μένουν στο περιθώριο των ιστορικών και πολιτικών ρευμάτων και τεχνο-οικονομικών ἐπαναστάσεων, είναι προτιμότερο νά μιλάμε γιά μία αστική ή προκαπιταλιστική σχέση.

Τήν ἀποψη αυτή ὑποστηρίζουμε γιά δύο βασικούς λόγους: Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τόν κατακερματισμένο χαρακτήρα της παραδοσιακής κοινωνίας. Ἀντίθετα μέ τόν καπιταλισμό πού συγκεντρώνει κεφάλαια, μηχανήματα και πληθυσμό, ὁ στοιχειώδης ἐξοπλισμός της παραδοσιακής κοινωνίας παραμένει διαμελισμένος. Ὁ μύλος, π.χ., βρίσκεται παντοῦ, στο βουνό, στην παραλία, στο ποτάμι, στην κοιλάδα, μέ ποικίλες μορφές και λειτουργίες, ἀνάλογα μέ τίς περιφερειακές τυπολογικές διαφορές. Ὁ δεύτερος λόγος ἀφορᾷ τό χωριάτικο χαρακτήρα της. Ἐνῶ ή μεγάλη βιομηχανία δημιουργεῖ στερεότυπα και μία ὁμοιομορφία της οικονομικής δραστηριότητας (μηχανήματα, παραγωγή), σέ περιφερειακό και ἐθνικό ἐπίπεδο, συγκεντρώνοντας

ταυτόχρονα, στά πλαίσια των ἀνωγύμων ἐταιριῶν, ιδιοκτήτες κεφαλαίων και ἐργάτες, στην παραδοσιακή μικρο-οικονομία ὅλες οἱ διαστάσεις παραμένουν τοπικές, στο ἐπίπεδο τοῦ χωριοῦ και της κοινότητας. Τίποτα δέν είναι ὁμοιόμορφο, τίποτα δέν είναι τό ἴδιο, ὅλα ἔχουν δικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Ἀκόμα και ὅταν ὁ χώρος είναι γεωγραφικά περιορισμένος, οἱ σχέσεις (ἐργασιακές, συγγενικές) δέν περιπλέκονται γιά νά δημιουργήσουν δυσκολίες συμφερόντων.

ἀγροτικές κοινωνίες, παραδοσιακές κοινωνίες

Ἡ σύγχυση πού ἐπικρατεῖ στους ἐπιστημονικούς κύκλους ὅσον ἀφορᾷ τή χρησιμοποίηση διαφόρων ὀρισμῶν και ἐκφράσεων, ὀφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο γεγονός ότι ή ἐθνολογική ἐρευνα της παραδοσιακής κοινωνίας ἐνδιαφέρθηκε, γιά ἕνα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, νά μελετήσει τοὺς πῶ ἀπομακρυσμένους πολιτισμούς πρὶν μελετήσει (ὅπως θά ἦταν πῶ λογικό) τοὺς πλησιέστερους.

Εἶναι ἀπαραίτητο, στην προσπάθειά μας νά βελτιώσουμε τήν κατάσταση, νά παραμερίσουμε μία ἀντίθεση χωρίς οὐσιαστικό περιεχόμενο, πού συμβάλλει στη διατήρηση των ὀρολογικών παρεξηγήσεων. Πρόκειται γιά τήν ἀντίθεση των χαρακτηρισμῶν: παραδοσιακός/τεχνολογικός.

Παραδοσιακή κοινωνία εἶναι ή κοινωνία πού μεταδίδει, ἀπό γενιά σέ γενιά, τά πρότυπά της, τήν ἀντίληψή της γιά τόν ἄνθρωπο, μέ τή βοήθεια ἐνός ἰδεολογικοῦ, θεσμικοῦ και πολιτιστικοῦ συστήματος. Ὁ στόχος της κοινωνίας εἶναι γενικότερα ή διαίωσή της, ή ἀναπαραγωγή της. Ἐτσι, κάθε κοινωνία εἶναι συντηρητική, παραδοσιακή. Ἀντίθετα, ή τεχνολογική κοινωνία εἶναι ή δική μας, σύγχρονη, βιομηχανική, αστική κοινωνία. Ἀκολουθώντας δηλαδή τόν παραπάνω συλλογισμό, ὀδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ή τεχνολογία ἀρχίζει οὐσιαστικά μέ τήν ἐποχή της ἀτμομηχανής. Ἀποψη ἀρκετὰ ἐξοργιστική. Ἀν ὁ ὁρος «τεχνολογία» δέν ἐπιτρέπει καμιά ἀξία διάκρισης, κανένα διαχωρισμό, τό ἴδιο θά ἔπρεπε νά συμβαίνει και μέ τόν ὁρο παράδοση. Στο σημείο αυτό εἶναι προτιμότερο νά συμβουλευτοῦμε τόν ὀρισμό τοῦ οἰκονομολόγου W.W. Rostow: «Ἀπό ἱστορική ἀποψη, στόν ὁρο παραδοσιακή κοινωνία, ἀναφέρεται ὅλη ή περίοδος πρὶν τόν Νεῦτωνα: οἱ κινεζικές δυναστείες, ὁ πολιτισμός της Μ. Ἀνατολῆς και της Μεσογείου, ὁ κόσμος της μεσαιωνικής Εὐρώπης. Σ' αὐτά, προσθέτουμε και τίς κοινωνίες μετά τόν Νεῦτωνα, πού, γιά ἀρκετό καιρό, παραμένουν ξένες ή ἀδιάφορες στην ἱκανότητα της χρησιμοποίησης ἀπό τόν ἄνθρωπο τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, μέ σκοπό τή βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης».¹

¹ W.W. Rostow, *Les étapes de la croissance économique*, Le Seuil/Points, Paris 1963.

Ἡ ἀποψη τῆς ἀμερικανικῆς ἀνθρωπολογίας χρησιμοποιεῖ τὴν ἔννοια τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας ἢ «τῆς χωριάτικης κοινωνίας». Οἱ κλασικὲς ἀγροτικὲς κοινωνίες εἶναι ἡ ἀγροτικὴ ἔκφραση τῶν προβιομηχανικῶν πολιτισμῶν μέ ἀνεπτυγμένη ἐμπορευματικὴ καὶ βιοτεχνικὴ οἰκονομία, εὐρεία χρῆση τοῦ νομίσματος, ταξικὴ δομὴ, καὶ μέ βασικὸ σκοπὸ τῶν παραγωγῶν τὴν, μέ κάθε δυνατό τρόπο, ἐπικράτηση μέσα στό στίβο τῆς ἀγορᾶς. Ὁ προαναφερόμενος ὅρισμός τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας τοῦ G. Foster² εἶναι, χωρίς ἀμφιβολία, ὁ πιό κατάλληλος, ἀφοῦ προσπαθεῖ νά κατασκευάσει ἕνα πρότυπο συμπεριφορᾶς τοῦ ἀγρότη, τοῦ χωριάτη, καὶ νά μελετήσῃ τοὺς ρυθμιστικούς μηχανισμούς αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ συμφωνία μας κατ' ἀρχὴν μέ τόν ὅρισμό αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἀκολουθοῦμε τὴ σκέψη τοῦ Foster σέ ὅλα τῆς τὰ σημεία. Κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ πρωταρχικὸ πρόβλημα πού ζητάει τὴ λύση του εἶναι ἂν ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία εἶναι ἐπαρκὴς γιὰ νά ἀντιπροσωπεύσῃ τὸ περιεχόμενο τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. Ἐχομε λόγους νά πιστεύουμε ὅτι τείνει νά περιορίσῃ τὸ νόημα τοῦ παραδοσιακοῦ στὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Σέ μιά παρόμοια περίπτωση, πῶς εἶναι δυνατό νά ἐκτιμηθεῖ τὸ θέμα τῆς βιοτεχνίας;

Οἱ ἀγροτικὲς κοινωνίες πού μᾶς ἀπασχολοῦν παρουσιάζουν δείγματα βιομηχανίας, κι ἂν περιοριστήκαμε μόνο στό μύλο πού ἔχει ταυτόχρονα μιά θεμελιώδη ὅσο καὶ οὐσιαστικὴ ἀξία, δέν ἀγνοοῦμε τὴ σημασία τῶν ὑπολοίπων ἐπαγγελμάτων καὶ βιοτεχνιῶν. Τέτοιες παρατηρήσεις δημιουργοῦν προβλήματα πού, χωρίς νά καταδικάζουν τίς ἀγροτικὲς κοινωνίες, πρέπει ἀπαραίτητα νά μελετηθοῦν. Ἀπὸ τὴ δική μας σκοπιά θά εἴχαμε νά προτείνουμε ἕναν ὅρισμό τῆς ἀγροτικῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας, πού συγκεντρώνει τὰ σημαντικότερα στοιχεία τῶν ἐρευνητικῶν συμπερασμάτων μας καὶ περιλαμβάνει ὑποθέσεις πού, ἂν ἀποδειχθοῦν σωστὲς καὶ γόνιμες, θά ἐπιβεβαιώσουν τὴν ἐγκυρότητα τῆς κοινωνιολογικῆς προσέγγισης πού υἱοθετήσαμε.

Ἡ ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ τίς σχέσεις τους μέ τὴ γῆ, ἀπὸ τὴν ἐξαρτημένη οἰκονομικὴ τους θέση, ἀπὸ μιά τεχνολογία στοιχειώδη ἀλλὰ ἀρκετὰ πολὺπλοκη, καὶ ἀπὸ πολιτιστικὲς παραγωγὲς ἄμεσα δεμένες μέ τίς δραστηριότητες τῆς ἐργασίας. Αὐτὲς οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες ἀντιπροσωπεύουν τὴ συνολικὴ κοινωνία, μποροῦν καὶ συνυπάρχουν στὰ πλαίσια ἐνός ἄλλου τύπου κοινωνίας (βιομηχανικῆς, ἀστικῆς, καπιταλιστικῆς, σοσιαλιστικῆς). Ἡ σχέση μέ τὴ γῆ εἶναι πρωταρχικὴ (γεωργία, κτηνοτροφία) καὶ συνεπάγε-

ται πάντοτε τὴν ὑπαρξὴ προσωπικῶν σχέσεων ἀνίσης ἐξάρτησης, γειτόνευσης καὶ ἀλληλοβοήθειας.

Ἰδεολογικά, οἰκονομικά, κοινωνικά, ἡ ἀγροτικὴ παραδοσιακὴ κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιά κυριαρχημένη θέση στὰ πλαίσια τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἢ τοῦ ἀστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, πού δέν ἀποκλείει οὔτε τὴ μικρὴ ἰδιοκτησία οὔτε μιά ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ καὶ γεωγραφικὴ κινητικότητα. Πρόκειται, μέ ἄλλα λόγια, γιὰ μιά κοινωνία πού παράγει περιορισμένη ποσότητα ἀγαθῶν, ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἐξασφαλίζοντας τὴν ἱκανοποίηση τῶν κυρίαρχων τάξεων, ὑπομένοντας τοὺς ἐπιβαλλόμενους φόρους, καὶ τέλος διαθέτοντας ἕνα μέρος τῶν ἀγαθῶν στίς λαϊκὲς ἀγορὲς καὶ τὰ πανηγύρια.

Τεχνολογικά, ἡ στοιχειώδης μηχανοποίηση μπορεῖ νά φθάσῃ σέ ἀρκετὰ προχωρημένο ἐπίπεδο, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ περιορίζεται στὴν πρωτογενὴ μετατροπὴ τῶν προϊόντων, χρησιμοποιώντας συστηματικὰ τὴ φυσικὴ ἐνέργεια (ἀέρα, νερό) καὶ ἀκολουθώντας τίς ὁδηγίες τῆς κοινωνικῆς καὶ φυσικῆς οἰκολογίας σέ συνάρτηση μέ τίς μονάδες ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς παραγωγῆς. Πολιτιστικά, οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιά ποικιλία ἐκδηλώσεων (ἀρχιτεκτονικὴ, ἐργαλεῖα, ἐπίπλωση, διακοσμητικὰ ἀντικείμενα ἀφ' ἐνός καὶ λαϊκὴ παράδοση ἀφ' ἑτέρου). Ὅλα αὐτὰ τὰ πολιτιστικὰ φαινόμενα διατηροῦν ἄμεσες σχέσεις μέ τίς πρακτικὲς τῆς ἐργασίας, χωρίς βέβαια αὐτό νά σημαίνει ὅτι δέν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ, θρησκευτικὴ, πολιτικὴ διάνοηση τῆς συνολικῆς κοινωνίας. Ἐπομένως, ὑπάρχει ἕνας ὁλόκληρος κόσμος τοῦ φαντασιακοῦ, τοῦ λαϊκοῦ φαντασιακοῦ, πού πρέπει νά μελετηθεῖ καὶ νά ἀναγνωριστῇ ἡ ἀξία του. Ἡ πιστοποίηση αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀποτελέσῃ ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα θεωρήματα τῆς ἐρευνᾶς μας τῶν ἀνεμόμυλων καὶ τοῦ μυλωνᾶ, τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς κοινωνίας. Παράλληλα, ὅμως, θά πρέπει ν' ἀποτελέσει καὶ τὴν ἀρχὴ νέων ἀναλύσεων τῆς κοινωνικῆς συμβολικότητος τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν παρόμοιες μελέτες πραγματοποιηθοῦν, τότε μέσα ἀπὸ τίς ποικίλες ἰδιαιτερότητες θά ἀναγνωριστῇ ἡ δύναμη τῆς σταθερότητας, ἡ δύναμη τῆς παράδοσης.

Ἄν στό οἰκοδόμημα τοῦ ἀνεμόμυλου ἀναγνωρίσαμε τὴ σπουδαιότητα ἐνός ὁλόκληρου παραδοσιακοῦ ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν ἐπαιξε πρωταρχικὸ ρόλο καὶ ὁ τρόπος παραγωγῆς. Ἀναγνωρίζοντας στή μορφή τοῦ μύλου τὸ σύμβολο μιᾶς τεχνολογίας πού κυριάρχησε ἕνα πολὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, προσπαθήσαμε νά ἀποδείξουμε τὴ σημασία τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Μιά ἀνάλογη ἀνάλυση θά μπορούσε νά φέρει σέ φῶς τὴν ἀνάπτυξη τῶν δομῶν πού ἐξασφάλισαν τὸ θρίαμβο τῆς ἀτμομηχανῆς. Ἡ προσπάθειά μας θέλησε νά ὑπογραμμίσῃ ὅτι μέσα στὰ πλαίσια τοῦ φε-

2. A. Eliard, «La société paysanne et le modèle de l'image du bien limité: étude critique», *Annales de l' Université de Toulouse Le Mirail*, Homo XII, 1973.

ουδαρχικού τρόπου παραγωγής υπήρξαν διάφοροι συνδυασμοί σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. Γι αυτό, εξ άλλου, δέν μᾶς ἐξέπληξε τό γεγονός ὅτι, μέσα στό 19ο αἰώνα, καί γιά ἕνα πολύ μικρό χρονικό διάστημα, ἡ τέχνη τοῦ μύλου γνωρίζει καινούργια ἀνθηση (σύντομη βέβαια) χωρίς τήν ὑπαρξη φεουδαρχικῶν ἐπιταγῶν.

Ἀπό τό 12ο μέχρι τό 19ο αἰώνα, ὁ μύλος ἀποτελεῖ τό κλειδί τῆς οἰκονομίας, καί ἡ διαίωσίς του μαρτυρεῖ τή δύναμη παραδόσεων ριζωμένων μέσα στίς λαϊκές κοινωνίες. Ποιά εἶναι τά συστατικά στοιχεία τῆς παράδοσης; Πρῶτο, ἡ τεχνική πού διακονίζεται μέ κάθε δυνατό τρόπο μέ τή βοήθεια τῶν προφορικῶν καί πρακτικῶν διδασκαλιῶν, πού ἀποσκοποῦν στήν ἐπανάληψη, τήν ἀπομίμηση προτύπων, τήν κληρονομική μεταβίβαση τοῦ ἐπαγγέλματος. Δεύτερο, ἡ κοιλτοῦρα πού χαρακτηρίζεται ἀπό τή γενεσιουργό δύναμη τῶν εἰκόνων καί τῶν ἀντικειμένων τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ μύλος, οἰκουμένη τεχνική, ἀλλά καί πολιτιστική εἰκόνα, χαρακτηρίζει τήν κοινοτική, χωριάτικη οἰκονομία παραμένοντας πάντοτε στό ἐπίκεντρο τῆς λαϊκῆς δραστηριότητος, τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας, τῆς λαϊκῆς γιορτῆς. Ἔτσι, ἡ παράδοση ρυθμίζει τή διαδικασία ἐγκατάστασης καί κατασκευῆς, ὅπως καί τή διαδικασία τῆς πολιτιστικῆς ἀναπαράστασης. Ἐνῶ τό συμβόλαιο ἐργασίας καί ἐκμετάλλευσης ἀλλάζει μέ τόν καιρό, τά ἄτομα, οἱ οἰκονομικές καί δημογραφικές συνθήκες, τά σχήματα τῆς σκέψης καί τῆς πράξης διακονίζονται ἀναλλοίωτα μέσα στήν παραδοσιακή κοινωνία μέχρι τή στιγμή τοῦ ἀργοῦ κατακερματισμοῦ τῆς σέ χωριά.

Ἡ προσπάθειά μας θέλησε ν' ἀποδείξει τή σημαντική θέση τῆς βιοτεχνίας στήν παραδοσιακή κοινωνία. Εἰδικότερα, μιά παρόμοια μελέτη δέν θά μπορούσε νά περιοριστεῖ στήν τεχνολογική ἀποψη μόνο, ἀλλά, ὑποχρεωτικά, ἔπρεπε νά ἐπεκταθεῖ καί

στίς πύο λεπτές μορφωτικές, οἰκονομικές, κοινωνικές ἐπιπτώσεις πού κρύβονται πίσω ἀπό κάθε τεχνικό κατασκεῦασμα καί, πρίν ἀπ' ὅλα, στήν κοινωνική στρωμάτωση.

Ὁ ἀστός, ὁ ἐργάτης, ὁ γαιοκτήμονας, δέν κατοικοῦν σέ σπίτια τῆς ἴδιας κατηγορίας. Αὐτό ὁμως δέν σημαίνει ὅτι τά σπίτια αὐτά κατασκευάστηκαν μέ βάση μόνο τό κριτήριο τῆς οἰκονομικῆς-εἰσοδηματικῆς κατάστασης. Ἐνα ὁλόκληρο πλέγμα τεχνικῶν συνταγῶν ἐκδηλώνεται καί χαρακτηρίζει τό γνήσιο πολιτισμό τῆς περιοχῆς.

Τό ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς μας ἦταν καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἡ παραδοσιακή τεχνολογία πού τήν ἐντοπίζουμε στό μέσο παραγωγῆς τοῦ ἀνεμόμυλου μέσα στόν εὐρωπαϊκό χώρο. Σάν ἕνα ἀπό τά βασικότερα μέσα παραγωγῆς μιᾶς ὁλόκληρης ἐποχῆς, ὁ ρόλος τοῦ ἀνεμόμυλου δέν ἦταν μόνο τό ἄλεσμα, ἦταν καί κοινωνικός. Τό ἄτομο πού τόν χειρίστηκε, ἡ σχέση «ἀφεντικοῦ-πελάτη», καί οἱ κοινωνικές σχέσεις τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας μέσα ἀπό τό πρίσμα τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνεμόμυλου, ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν σίγουρα ἕνα σημαντικό θέμα ἐθνολογικῆς ἀνάλυσης, πού θά μπορούσε νά δικαιολογήσει, ὄχι μιά ἐρευνα γιά τήν ἀπαθανάτιση ἐνός ἐρειπίου καί τήν ἱκανοποίηση μιᾶς νοσταλγίας, ἀλλά μιά πραγματική, τεκμηριωμένη, ἐπιστημονική ἐρευνα.

Ἄν σήμερα, σέ πολλές κοινωνίες, εἶναι δυνατό νά διαπιστωθεῖ ἕνα κράμα τοῦ σύγχρονου καί τοῦ παραδοσιακοῦ, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιά τήν τελευταία θανάσιμη φάση τῆς μάχης ἀνάμεσα στή βιοτεχνία καί τή βιομηχανία. Ἀπό τή μάχη αὐτή, ὅλα δείχνουν ὅτι ἡ παραδοσιακή κοινωνία, σάν ἕνα οἰκονομικό, κοινωνικό, τεχνικό, πολιτιστικό σύστημα, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα μικρόκοσμο τοῦ χωριοῦ, καί τοῦ ὁποίου χαρακτηριστικό σύμβολο εἶναι ὁ κόσμος τοῦ μύλου, εἶναι ἡ μεγάλη νικημένη.